

Nagy Imre és Donáth Ferenc¹

A két személyiség összehasonlítása – amennyiben ez egyáltalán lehetséges – sok tekintetben kézenfekvő. Mindketten – bár távolról sem egyforma súllyal – a 20. század második fele magyar történetének jelentős szereplői voltak. (Nagy Imre szerepe meghatározó, Donáthról ezt nem lehet állítani, ám az ő jelenléte két periódusban is kimutatható – a másodikat, a Kádár-korszakot Nagy nem érte meg.) 1944 végétől az ötvenes évek elejéig együtt dolgoztak a Magyar Kommunista Párt, majd a Magyar Dolgozók Pártja vezetésében. Donáth Ferencnek szerepe – bár nem érdemi szerepe – volt Nagy negyvenes évek végi politikai visszaszorításában. Később éppen Nagy Imre miniszterelnöksége alatt, 1954 nyarán szabadult ki a börtönből (ahol több, mint három évet töltött). Mindkettejüket az 1956 tavaszán kibontakozó Rákosi-ellenes mozgalmak vezetői közé számították. Életútjuk valójában és érdemben ekkor, az 1956-os forradalom közvetlen előtörténete során, majd a forradalom idején találkozott. Nagyon hasonló politikai értékrendet képviseltek, az elméletileg radikális, praxisában mérsékelt antisztálinizmust, illetve reformkommunizmust. Osztottak a vereségben és együtt kerültek a kádári megtorló gépezet fogaskerekei közé. A leszámolást meghatározó politikai körök Budapesten és Moszkvában egyaránt Donáthot is az „ellenforradalom főbűnösei” közé sorolták - ahogyan Nagyot, aki persze eleve kiemelkedett ebből a körből. A vizsgálat és a per során személyes konfliktusba kerültek. Nagy Imre a leszámolás áldozata lett; Donáthot is fenyegette ez a veszély, de túlélte. Újabb szabadulása után beteljesítette azt a lehetőséget, amely már előző bebörtönzése után felmerült: politikusból magától értetődően politikáló értelmiségi lett. Nagy szerepe volt a hazai ellenzékiesség egy teljesen más, az 1955-56-os oppozíciótól eltérő arculatú és értékrendű generációjának kifermálásában és szocializációjában.

A következőkben először a két személyiség előtörténeteinek különbségéről, hasonlóságáról, majd párhuzamairól lesz szó. Ezt követően az életutak öt kereszteződéséről, amelyek hol valódi találkozás, hol összecsapás formáját öltötték 1949-től 1958-ig. Ekkor a fizikai kereszteződés lehetősége megszűnt, Nagy Imre azonban továbbra is jelen maradt Donáth Ferenc gondolkodásában, az emlékezet (kivált a történeti) pedig ma nagyon hasonló helyen tartja őket számon.

I. Előtörténet

1. A két életpálya igen jelentős generációs, származásbeli és szocializációs különbségeket mutat. Nagy Imre a magyar millenium szülötte, gyermekkorát családja társadalmi peremhelyzete határozta meg, formális képzettsége befejezetlen maradt (még érettségi vizsgát sem tett). A magyar kommunista mozgalom első generációjához tartozott (bár nem volt pártalapító, hiszen 1921-ig nem tért haza Szovjet-Oroszországból), aki tapasztalatokat szerzett a hazai radikális baloldal legális és illegális tevékenységi formáiban egyaránt. Végigélte (és túlélte...) a sztálini második forradalmat – Moszkvában, kvázi-szovjet értelmiségiként.²

Donáth Ferenc fél emberöltővel később, 1913-ban született. A középosztályban, de annak inkább alsó rétegeiben gyökerezett, felsőfokú végzettséget (jogi diplomát) szerzett 1935-ben. Másodgenerációs kommunistaként csak a hazai legális és illegális mozgalomban szerzett politikai tapasztalatokat (bár kapcsolatban állt a kommunista párt emigráns vezetőivel), a szovjet valóságot nem ismerte. A két ember 1945-ig nem találkozott személyesen; s ha Nagy

¹ A 2013. szeptember 5-én a Politikatörténeti Alapítvány által rendezett Donáth Ferenc emlékkonferencián elhangzott előadás alapján.

² A Nagy Imre életútjáról írottakat elsősorban korábban írt életrajzi monográfiámra alapoztam, lásd Rainer M. János: Nagy Imre. Politikai életrajz. I-II. köt. Budapest, 1996-1999, 1956-os Intézet

tudhatott is Donáthról, aligha figyelt fel rá eszmei közelség okán. Donáthnak nagy szerepe volt a hazai kommunisták harmincas évek közepi népfrent-jellegű baloldali politikai szövetségkeresésében.³ Ehhez a képlethez azonban Nagy – akit addigi előélete pedig erre predesztinált – bizalmatlanul viszonyult.⁴

2. Ugyanakkor a találkozás előtti élettörténetek nem kevés hasonlóságot is mutatnak. Például mindketten viszonylag sikeres illegális pártmunkások voltak, Nagy a húszas, Donáth a harmincas évek második felében. Mindketten egyértelműen vonzódtak a kommunista mozgalom legális formáihoz. Nagy 1927-ben javasolta fedő-parasztpárt létrehozását és az akkori MSZMP egyetlen működő vidéki szervezetét vezette. Donáth az 1937-es Márciusi Front, a két világháború közötti kommunista mozgalom legjelentősebb és egyben legsikeresebb politikai szövetségkötésének motorja volt. Mind Nagy, mind Donáth nagyon hamar és úgy tűnt, életre szólóan hivatásos pártfunkcionáriusok lettek. Összekötötte őket számos közös attitűd, sőt nem túlzás sok tekintetben hasonló mentalitásról beszélni. Mindketten – származásuk okán, de ezen túl is – jól ismerték a magyar vidéket, a falvak és a magyar kisvárosok világát. Noha életük nagyobb részét nagyvárosban töltötték, megőrizték a vidékiség számtalan apró jelét, a viselkedésmódtól a beszédhangsúlyig. Nagy Imre a „*common sense* dunántúli változatát” képviselte, emlékezett vissza 1945-ös debreceni találkozásukra Szabó Zoltán;⁵ ennek nyomán talán nem túlzás azt mondani, hogy mindketten a *common sense* vidéki-magyar változatát képviselték az 1945 után igen tarka képet mutató kommunista vezetésben. Ettől aligha választható el a két embert összekötő gazdasági, jelesül mezőgazdasági érdeklődés. Közös, összefűző jellemvonásnak tűnik a nemzeti érzékenység is, ami paradox módon a fiatalabb Donáthnál jelentkezett előbb explicit módon a Márciusi Fronttal és a népi írói körrel való kapcsolatokban. Nagynál ennek még ugyanebben az időben is viszonylag kevés nyoma van.⁶

3. Nagy és Donáth 1945-ös találkozásukkor egyaránt a magyar kommunista mozgalom vezetésében foglaltak helyet, ám míg Nagy az első, Donáth egyértelműen a második vonalban. Nagy az MKP Politikai Bizottságának tagja, az Ideiglenes Nemzeti Kormány egyik kulcstárcájának birtokosa, nemzetgyűlési képviselő – ugyanezeket a pozíciókat még az első, nemzetgyűlési választások után is megőrizte. Donáthnak is volt kormánypozíciója, államtitkár és egy országos jelentőségű intézmény (Országos Földbirtokrendező Tanács) elnökhelyettese, tagja az MKP Központi Vezetőségének. A Nagy Imre karrierjében 1946 elején bekövetkezett törés (a belügyminiszteri tisztségéből való visszahívás után viszont a különbség csökkenni kezdett. Az informális távolság természetesen sohasem szűnt meg, és Donáth sohasem került be a párt csúcavezetésébe. Az *összetartó* tendenciák eredményeképp Nagy a negyvenes évek végére az első vonalból egyértelműen a másodikba került, Donáth Ferenc pedig megszilárdította pozícióját ugyanott. Az azonos szakpolitikai terület (agrárügyek) *átjárásokat* és találkozásokat tettek lehetővé. 1949-50-ben formális szempontból gyakorlatilag egy szintre kerültek, amikor Nagy kikerült az MDP Politikai Bizottságából.

Ez azonban átmenetinek bizonyult, a különbség ismét nőtt, majd szakadékká mélyült 1951-ben, Donáth letartóztatásakor. 1956-ban, rehabilitációját és újbóli politikai szerepvállalását követőleg sem egyenlítődt ki. A forradalom utolsó napjaiban ugyan mindketten az MSZMP ideiglenes intéző bizottságában foglaltak helyet, Donáth azonban nem kapott állami pozíciót. Meg kell azonban jegyezni, hogy Nagy a jelek szerint itt is számított volna rá: egy vallomása

³ Donáth Ferenc életútjáról lásd Kis János: Donáth Ferenc a magyar történelemben. In Donáth Ferenc: A Márciusi Fronttól Monorig. Tanulmányok, vázlatok, emlékezések. Szerk: Szabó Judit, Valuch Tibor. Budapest, 1992, MTA Közgazdaságtudományi Intézet – Századvég, 7-23.

⁴ Ebben valószínűleg nagy szerepet játszott, hogy a népfrent legjelentősebb támogatója a magyar pártban az a Révai József volt, akivel szemben Nagy egész élete során személyes ellenszenvet táplált (de ez kölcsönös volt...).

⁵ Szabó Zoltán: Batthyány-sors. Irodalmi Újság (London), 1958. júl. 15.

⁶ Rainer, Nagy Imre... i. m. I. köt. 218-219.

szerint neki ajánlotta fel november 2-án Kádár János helyét a kabinetben. Donáth azonban nem vállalta a kormánytagságot.⁷

A két karrier közötti alapvető különbség, hogy Donáth csaknem végigélte a Kádár-korszakot. Már börtönbüntetését követően értelmiséginek is tekinthető, ugyanakkor legkésőbb 1977-től nyilvánvalóvá tette, hogy a történetek ellenére, továbbra is politikusnak is tekinti magát. Sőt, politikai pályájában ekkor állott be gyökeres, radikális fordulat, mert immár minden tekintetben az uralkodó egypárton kívül állt.

II. Keresztetések – *találkozások* vagy *összecsapások*

1. Az első keresztetés színterét az 1945 utáni kommunista mezőgazdaság-politika szolgáltatta. Ekkor a párt- és állami apparátusban Nagy és Donáth azonos területen tevékenykedtek, ezen belül azonban Nagy az elvi irányító, stratégiai, Donáth az aprómunkáért felelős gyakorlati vezető szerepét játszotta. Nagynak ezenfelül befolyása volt nemcsak a gazdaságpolitikára, hanem az általános *policy* nagy kérdéseire is. Ha Bibó István 1945-46-ra, a belügyminisztériumi évekre visszaemlékezve úgy jellemezte Nagyt, hogy „nem volt expeditív ember”,⁸ akkor Donáthra éppenséggel ez volt jellemző. Nagy Imre volt a földreform „arca”, Donáth pedig a földosztó biztosok csapatát irányító a „motor”. Később a Nagy-vezette Falusi Bizottság az MKP agrárpolitikai *irányelveit*, a Falusi Osztály Donáth-vezérelte apparátusa az irányelvek propagandáját és az állami végrehajtást szervezte. Figyelemre méltó viszont, hogy míg Nagy már 1945-ben elhagyta az agrárpolitika állami szintjét, Donáth egészen 1948-ig az FM politikai államtitkáraként, illetve a párt szakapparátusának irányítójaként sokkal sikeresebb szervezőnek bizonyult, mint volt minisztere, aki egymást követően több pozícióban is rossz *apparatcsiknak* bizonyult. A szervezeti és politikai rivalizálás azonban ebben az időben nem jelentkezett.

2. Az 1948-49-es agrárvitában jött létre a két személyiség első összecsapása. Az MDP vezető testületei (PB, majd KV) előtt Donáth volt a Nagy Imre „elhajlását” megőrző határozati javaslat előadója. Lehetséges, hogy ekkor nem értett egyet Nagy lassú, fokozatos, a parasztság középrétegeivel stratégiai szövetséget indítványozó átmenet-konceptiójával. Elképzelhető, de éppen Donáth valóságérzéke és társadalmi tapasztalatai okán nem valószínű. Sokkal inkább feltételezhető, hogy Rákosi választása (mert aligha kétséges, hogy a szerepet ő osztotta) a fegyelmezett, odaadó apparátusi emberre esett, akinek hasonló munkaterülete *hitelesítette* mondandóját a pártvezetés hierarchizált belső nyilvánosságában. Donáth Rákosi szócsove volt, neki kellett Sztálin-idézeteket találni, válaszul s cáfolatként Nagy Imre Sztálin-idézeteire. Megtette, s ez nem annyira politikai, mint inkább *emberi* következményekkel járt.

3. Ezek a következmények jelentkeztek már akkor is, amikor Donáth szabadulása után 1954 szeptemberében Nagy miniszterelnökként állást kínált neki a Minisztertanács apparátusában.⁹ A kormányfő kosarat kapott – az elsődleges ok nyilván a börtön után nagyon óvatos, s személyes erkölcsi-politikai revízióján dolgozó Donáth tartózkodása volt. Bár Nagy elmagyarázta, miért tartott olyan sokáig a rehabilitáció, Donáthot ez aligha elégítette ki. Mindez folytatódott akkor is, amikor Nagy belső ellenzékbe került. Egyik első 1957-es kihallgatása során Nagy tömören így jellemezte viszonyukat – ebben az időben: „1949-ben elhidegültünk. Őt nem nevezhetem meg úgy, mint közeli barátomat.”¹⁰ Donáth negyedszázaddal később ezt az ambivalens érzést a másik oldalról részletesebben is megvilágította: „Ezt a kapcsolatfelvételt velem Nagy Imre a maga részéről úgy gondolta, hogy

^{7 7} MNL OL XX-5-h. Nagy Imre és társai perének iratai, Vizsgálati iratok 13. köt. Jegyzőkönyv Donáth Ferenc kihallgatásáról, 1957. jún. 18.

⁸ Huszár Tibor (vál.): Bibó István (1911-1979). Életút dokumentumokban. Budapest, 1956-os Intézet, 1995. 225.

⁹ Donáth Ferenc, i. m. 144.

¹⁰ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban MNL OL) XX-5-h. Nagy Imre és társai perének iratai, Vizsgálati iratok 1. köt. 13-17. Jegyzőkönyv Nagy Imre kihallgatásáról, 1957. ápr. 15

az 1948–49-es agrárpolitikájával kapcsolatos álláspontom kérdésében én gyakoroljak önkritikát. A ténykérdések kedvéért én jóval korábban, tehát a börtönbe már, mindezeket a kérdéseket tisztáztam, úgy, hogy neki alapján véve az egész mezőgazdaság gyorsütemű fejlesztésével és a parasztság különböző rétegeivel kapcsolatos állásfoglalásában alapvetően igaza volt velem szemben, akit a Politikai Bizottság felkért, hogy a Politikai Bizottság álláspontját képviseljem. De Nagy Imre felhívásának én nem tettem eleget, mert mulatságosnak tartottam, hogy én, aki Nagy Imre politikai bizottsági tagsága és részben miniszterelnöksége alatt a Conti utcában üldögéltem, most menjek önkritikát gyakorolni Nagy Imréhez. Úgyhogy ez ennyiben maradt.”¹¹

Ugyanakkor a két ember nem csupán számon tartotta egymást. Fazekas György egy ugyancsak 1957-es kihallgatása során azt mondta: „Nagy Imre és Donáth Ferenc tegeztek egymást, ami egyik jele a barátságuknak, mert Nagy Imre nem tegeződött mindenkivel, velem sem. Ugyanakkor Nagy Imre többször nyilatkozott úgy, hogy Donáthot tiszteli és szereti. Donáth is elismerőleg nyilatkozott Nagy Imréről. [...] A követségen többször láttam, hogy amikor Nagy Imre beszélgetett Donáthtal, egyik karjával átölelte annak vállát.”¹²

1955-ben Nagy bukása után Donáth nem tartozott azok közé, akik felkeresték a beteg politikust – de sokrétű kapcsolatrendszere (elsősorban Haraszi Sándor) révén mindent tudott róla. Tiltakozott Kovács István KV-titkárnál Nagy pártból való kizárása ellen.¹³ 1956 tavaszán Nagy azzal a gondolattal foglalkozott, hogy a Közgazdaságtudományi Intézetben dolgozna, amelynek ekkor Donáth az igazgatóhelyettese volt. Ennek kapcsán kezdtek el *beszélgetni*,¹⁴ és az állásfoglalás-jellegű, demonstratív találkozás is hamarosan létrejött. Nagy Imre 1956. június elején üzent Donáthnak (Jánosi Ferenc útján), hogy szívesen látja 60. születésnapján. Az Orsó utcában megjelent Donáth *pártpolitikai-pozicionális* szempontból a nevezetes születésnap egyik legtekintélyesebb vendége volt.¹⁵

1956 nyarán a két immár egy táborba számító ellenzéki politikus többször is találkozott, s beszélgetéseik mindkettejük leírása szerint egyértelműen politikai jellegűek voltak. Távlatos gazdasági kérdések is szóba kerültek, így a második ötéves terv irányelvei, amelyek Petőfi körüli vitáját Donáth vezette. Nagy Imre ekkor adta át Donáthnak egykori kormány-apparátusa legkoherensebb reformtervét, az 1954 késő őszen Vas Zoltán vezetésével készült *gazdaságpolitikai téziseket*. Donáth olvasta Nagy vitáirait,¹⁶ elsősorban a gazdaságpolitikai jellegű szövegeket is. 1956 júliusa, Rákosi leváltása után tárgyalt Gerő Ernővel Nagy Imre helyzetéről – aligha a volt miniszterelnök tudta nélkül. Az ellenzék belső vitáiban Donáth Nagyhoz hasonlóan foglalt állást: nem értett egyet a többpártrendszer felvetésével és nem tartotta szükségesnek az ellenzéki tevékenység szervezetszerű koordinációját.¹⁷ Ugyanolyan óvatos és „pártszerű” volt, mint maga Nagy. 1956. október 23-án délután Donáth jelen volt azon a gazdasági program-megbeszélésen, amelyet Vas Zoltán hívott össze a hamarosan kinevezendő (Vas és a többiek erről meg voltak győződve) második Nagy-kormány

¹¹ Donáth Ferenc Nagy Imréről. Részlet az 1981-82-ben rögzített, a magyar forradalomról tartott kerekasztal-beszélgetés lejegyzett szövegéből (OSZK 1956-os Intézet – Oral History Archívum) www.rev.hu/portal/page/portal/rev/kiadvanyok/donath100_nagyimreol (utolsó letöltés 2013. nov. 6.)

¹² MNL OL XX-5-h. Nagy Imre és társai perének iratai, Vizsgálati iratok 14. köt. 10. Jegyzőkönyv Fazekas György kihallgatásáról, 1957. aug. 8.

¹³ MNL OL XX-5-h. Nagy Imre és társai perének iratai, Vizsgálati iratok 13. köt. Jegyzőkönyv Donáth Ferenc kihallgatásáról, 1957. máj. 7.

¹⁴ MNL OL XX-5-h. Nagy Imre és társai perének iratai, Vizsgálati iratok 13. köt. Jegyzőkönyv Donáth Ferenc kihallgatásáról, 1957. ápr. 23.

¹⁵ Jelen volt ugyan két tényleges KV-tag, Boros Gergely és Czottnér Sándor (aki a kormánynak is tagja volt), de az ő politikai súlyuk elmaradt mind a volt KV-tag és miniszterhelyettes Losonczy Gézáétól, mint Donáthétól.

¹⁶ Nagy Imre: *A magyar nép védelmében. Vitáiratok és beszédek 1955–1956.* Párizs, Magyar Füzetek, 1984.

¹⁷ MNL OL XX-5-h. Nagy Imre és társai perének iratai, Vizsgálati iratok 13. köt. Jegyzőkönyv Donáth Ferenc kihallgatásáról, 1957. ápr. 23., 1957. júl. 24.

felkészülését segítő.¹⁸ Ha nem is könnyen és egyszerűen, de 1956-ban Nagy és Donáth tényleg *találkoztak*, sőt a nagy történeti fordulóponthoz ezúttal valóban *együtt* érkeztek.

4. Hogy azután hamarosan minden eddiginél távolabbra kerüljenek, ezúttal nem emberi, hanem politikai értelemben. Október 23-án délelőtt Donáth nem volt jelen az Orsó utcában azon a megbeszélésen, amelynek során az ellenzék legfontosabb vezetői megállapodtak a legégetőbb aktuális politikai és személyi kérdésekben. A személyi javaslatokat Nagy éjszaka, a párt hirtelenjében megalakított jelölő bizottsága előtt képviselte is – többek között Donáth Ferenc KV- és titkársági tagságát. Ezt a KV jóvá is hagyta, Nagy azonban mégsem számíthatott legtekintélyesebb elvbarátai támogatására. A miniszterelnökséget úgy vette át, hogy a vezetés mélyreható átalakítása elhalasztott – de ami sokkal súlyosabb, a változtatásokat kikényszerítő népmozgalmat az MDP vezetése elítélte és leveréséhez a szovjet hadsereg támogatását kérte. Donáth Ferenc és Losonczy Géza elsősorban ezzel nem értettek egyet, s ezért nem kívánták elfoglalni helyüket a vezetésben. Október 26-27-én mégis így tettek, és kezdeményezték a történetek átértékelését nemzeti (népi) demokratikus mozgalomként, továbbá azt, hogy fegyveres harc helyett a pártvezetés kezdeményezze a helyzet politikai megoldását – vagyis tárgyaljon a felkelőkkel de legalábbis fogadja el a követeléseik egy részét. Donáth előrehajtó álláspontjának nagy szerepe volt abban, hogy Nagy Imre végül is belátta igazságukat, s ezzel megnyílt az út az október 28-i tűzszünethez.¹⁹

Ezt követően a konfliktus elsimult, de a forradalom utolsó napjaiban új feszültségek keletkeztek. Október legvégén újjáalakult a kommunista párt, elvileg a még néhány nappal korábban is uralkodó egypárt utódjaként, de mégis radikálisan szakítva azzal. Utóbbi mi sem mutatta jobban, mint hogy a politikai döntéshozatal október 28-án a párt vezetéséből átkerült a kormányba, majd csakhamar annak szűkebb, már nem egypárti, de nem is igazán koalíciós szűkebb kabinetjébe. Az új kommunista párt néhány vezetője, így Szántó Zoltán, Lukács György és Donáth Ferenc nem értett egyet azzal, hogy az új pártvezetés egyáltalán nem vesz részt a politikai döntésekben. A pártmunka ebben a rendkívüli helyzetben mindössze a pártközpontban rekedt, vagy kisebb számban oda érkezett funkcionárius biztonságba helyezését és a közeljövőben újrakezdhető szervezeti élet tervezését jelentette, Donáth legalábbis ezzel foglalkozott, a többiek még ezzel sem. Nem arról volt tehát szó, amit a vád tanújaként fellépő Szántó, vagy később az értelmiségi nyilvánosságban Lukács György állított, hogy ti. nem szavazták meg a Varsói Szerződésből való kilépést. Éppen azt tették szavá – pontosabban Donáth Ferenc tette szavá Nagy Imrénél, a másik kettő fellépését rajtuk kívül senki sem erősíti meg – hogy meg sem kérdezték őket erről. Donáth egyébként kihallgatásai során több alkalommal is elmondta, hogy ő a november 1-jei lépésekkel egyetértett. Igaz, nem elvi megfontolásokból, inkább csak gyakorlati szükségszerűség okán. Úgy fogalmazott, hogy a kormány egy napig sem tarthatta volna magát, amennyiben elutasítja e lépések megtételét. A felvetésre Nagy egyébként azt válaszolta Donáthnak, hogy az intéző bizottság összehívása a párt első titkárának, Kádár Jánosnak a dolga, aki a kabinet tagja. Csak Kádár eltűnése után tett ígéretet arra, hogy a kormány határozatait megelőzően a jövőben „a párttal” – vagyis a vezetésével – is megbeszéli az aktuális kérdéseket.²⁰

5. A forradalom leverése után Nagy és Donáth együtt kerültek a jugoszláv követség csapdjába, a romániai internálásba, majd a budapesti vizsgálati fogságba. Attól kezdve, hogy a bukaresti repülőtéren Nagyot, Losonczyt és Donáthot családjaikkal elkülönítették egymástól és a többiektől, a két ember legközelebb 1958. február 6-án, a bírósági tárgyalás első napján

¹⁸ Itt ismertetett agrárpolitikai téziseit egy előző nap Debrecenben tartott előadására alapozta, lásd Donáth Ferenc, i. m. 81-95.

¹⁹ Minderről legrészletesebben Donáth Snagovban írott visszaemlékezése szól, uo. 99-118.

²⁰ MNL OL XX-5-h. Nagy Imre és társai perének iratai, Vizsgálati iratok 13. köt. Jegyzőkönyv Donáth Ferenc kihallgatásáról, 1957. ápr. 20., jún. 13. Vö. uo. Vizsg. ir. 1. köt. Jegyzőkönyv Nagy Imre kihallgatásáról, 1957. júl. 3.

látta egymást. Ezt követően pedig második, júniusi ülésen találkoztak újra. Ekkor került sor Nagy Imre és Donáth Ferenc legdrámaibb összecsapására.

A fogság körülményei között két nagyon eltérő vádlotti stratégia, magatartás csapott össze. Donáth jó okkal feltételezte, hogy a perben lehetséges a halálos ítélet. Az ellene emelt vád – a BHÖ²¹ 1. par. 1. bekezdésében meghatározott államrend elleni szervezkedés *kezdeményezése és vezetése* – megegyezett a Nagy ellen emelttel, s halállal volt büntethető. Az eredeti vádirat szerint Donáth harmadrendű vádlott volt Nagy és Losonczy mögött – Losonczy halálát követően a második helyre került. Donáth ugyanakkor *a maga számára* (de talán Nagyon kívül mindenkinek) látott esélyt a túlélésre, s kész volt mindent megtenni azért, hogy egyszer visszatérhessen családjához. Kihallgatási jegyzőkönyvei pontosan mutatják a folyamatot, ahogy stratégiája alakot öltött. Eleinte keményen tartotta magát, nem ismerte el bűnösségét, nem vette át a vád szótárát. Mintegy három hónappal később, 1957 nyarán ez a tartás előbb fokozatosan megváltozott, majd Donáth megtört és néhány kérdésben határozott engedményeket tett a perfabrikálóknak. Fokozatosan váltott tehát magatartást és nem is visszafordíthatatlanul. Az 1958. februári első tárgyalási fordulóban még nem ismerte el bűnösségét, csak később, a tárgyalás második részében.²²

Nagy Imre ezzel szemben bizonyos volt abban, hogy nem hagyják életben. Ezért és más okokból eszébe sem jutott bármilyen politikai, jogi vagy nyelvi kompromisszum a váddal. Nagy egyedül az igazság, pontosabban a *maga igazsága* rögzítésére, illetve védelmére törekedett. Ezt az álláspontot nemcsak az ügyéssel és a bíróval szemben képviselte, hanem vádlottársaival szemben is. *Velük sem* törekedett kompromisszumra, ellenkezőleg, életmentő engedményeikhez nagyon kevés megértéssel viszonyult, amiből a tárgyalás folyamán több konfliktus keletkezett. Az legélesebb talán éppen Donáth Ferencsel.

Vitájuk két konkrét és egy általánosabb, elvi kérdésben keletkezett. A semlegességi nyilatkozat és az MSZMP-vezetés viszonyáról vallva Donáth igyekezett felnagyítani saját tiltakozásuk súlyát. Nagy Imre ebben helyreigazította. Az 1956. november 4-i deklarációval kapcsolatban viszont az volt a kérdés, hogy ki fogalmazta meg a legfontosabb, a szovjet támadást bejelentő mondatot. Donáth azt állította, hogy bár részt vett a fogalmazásban, alapvetően neki diktálták a szöveget, amit előbb ceruzával, majd írógéppel írt. Vagyis a szerző a szintén jelenlévő Tildy Zoltán és/vagy Nagy Imre. Nagy ezzel szemben makacsul ragaszkodott ahhoz, hogy ő már arra érkezett meg, hogy elkezdték írni a szöveget, hiszen Donáth már gépelt. Leszögezte, hogy egyetértett a megfogalmazással, hisz felolvasta azt a Rádióban, de az egyedüli szerzőséget, sőt a nyilatkozat *kezdeményezését* elutasította.

Akárhogy is történt a fogalmazás, az adott helyzetben Donáth ellen ez volt a legsúlyosabb konkrét vád. A nyilatkozatban a Szovjetunióról is szó volt, a vád pedig az egész szöveget úgy akarta értelmezni, hogy az külső beavatkozásra hívott fel, ami az addigi vádak mellé egy másik főbenjáró bűnt, a hazaárulását állította volna. Érthető hát a kétségbeesett igyekezet, amellyel Donáth szabadulni akart ennek még a gyanújától is. Nagy számára viszont a kérdés csupán egy volt a sok közül – engedményre azonban egyetlen, ennél csekélyebb jelentőségű mozzanat kapcsán sem volt hajlandó. Hogy nagyvonalúan magára vállalja a nyilatkozat szerzőségét azon az alapon, hogy mint miniszterelnök elmondotta, s ezzel enyhítsen vádlottársai terhén, fel sem merült benne.

Ehhez képest az az elvi kérdés, hogy a pártellenzékre nézve Donáth elfogadta a „Nagy Imre-csoport” minősítést, szinte jelentéktelennek tetszett. E ponton egyébként sokban fenntartotta a

²¹ Elfogadott büntető törvénykönyv híján az ítékezésben az Anyagi és Büntetőjogi Határozatok Hivatalos Összeállítása (röviden: BHÖ) című kiadvány szolgált hivatkozási alapul; az első paragrafust az 1946:VII. törvénycikkből vezették le.

²² A Nagy Imre-per bírósági tárgyalásának teljes írott- és hanganyagát lásd Hanák Gábor – Szabó Csaba (szerk.): Megrendült a világ. A Nagy Imre és társai elleni per hanfelvétele és szó szerinti leírata. DVD-ROM. Budapest, 2008. Az összes további idézetek innen.

vizsgálat kezdetén vallott álláspontját, nevezetesen, hogy az ellenzék tevékenysége nem volt sem szervezett, sem törvénytelen. A tárgyalás végén, az utcai lincselésekről levetített propagandafilm hatására Donáth elhatározta magát Nagy Imrétől: „Hogy mit ezek után kitarítottunk Nagy Imre kormánya mellett, magyarázni lehet, szépíteni nem.” Másnap, június 14-én az utolsó szó jogán ezt már egy hosszabb, megkomponált történetbe ágyazta. Két oka volt magatartásának, mondta Donáth, az első a személyes sérelem bebörtönzése miatt, a másik viszont a nemzeti kérdésben elfoglalt helytelen álláspont, amellyel „korábban nem foglalkozott”. A nemzeti problematikát „Nagy nézeteiként ismerte meg”, Nagy „nemzeti függetlenség és szabadság kérdésében” elfoglalt álláspontja vezetett oda, hogy „szembekerült a Szovjetunióval és a szocialista országokkal.” Most már, tette hozzá, ettől elhatárolja magát, és megbánta ebből eredő hibáit.

Ha ezek után az életutak kereszteződéseit azzal zárjuk le: Nagy Imre ezt hallotta, és bizonytalán Donáth Ferenc iránt haraggal a szívében halt meg, talán közel kerülünk az igazsághoz, de egyáltalán nem tudunk biztosat. Miért ne történhetett volna éppen ellenkezőleg, úgy, hogy Nagy az immár biztos halál tudatában megértette az erőfeszítést az életben maradásért? Donáth Ferenc nem csupán életben maradt, hanem kiszabadult előbb a megtorló gépezet, azután a saját magára mért gondolati korlátok fogságából is. Annak idején Nagy Imre csak megkezdhette 1956 elméleti feldolgozását – Donáth szabadulásai után vissza-visszatérhetett ehhez. De ő is csak élete végén jutott vissza igazán hozzá, s befejezni már nem tudta. Nagy 1957-es gondolat kísérleteinek, vázlatainak tanúsága szerint valóban a nemzeti kérdésben látta 1956 kulcsproblémáját.²³ Donáthot már Snagovban, s csaknem harminc évvel később is *a társadalmi részvétel* kérdései foglalkoztatták.²⁴ A különbség szembeötlő, pedig Donáth Ferenc számára amúgy a politika nemzeti dimenziója rendkívül fontos volt és maradt. Nagy Imre és Donáth Ferenc keresztező életrajzai nem 1958 júniusában találkoztak utoljára. A magyar demokratikus ellenzék *doyen*jét utolsó percéig foglalkoztatta 1956 forradalma, emlékezetének integráló ereje. Monor után a következő a demokratikus ellenzék és a népi írói kör következő párbeszédét éppen a forradalomról tervezte. Nagy Imre emlékezetének megőrzését fontosnak, 1956 ügyétől elválaszthatatlannak tartotta. A tanácskozást már nem érte meg, bevezetője az ötvenhatról nyolcvanhatban tartandó konferencián²⁵ befejezetlenül, töredékekben maradt. Pedig azok, ott lettek volna Donáth Ferenc igazi, *mert szabadon elmondott* utolsó szavai.

²³ Nagy Imre: Snagovi jegyzetek. Gondolatok, emlékezések 1956-1957. Budapest, 2006, Gondolat.

²⁴ Snagovi vázlatát 1956-ról lásd Donáth Ferenc, i. m. 119-126. 1985-86-os töredékeit uo. 130-141.

²⁵ Hegedüs B. András (szerk.): *Ötvenhatról nyolcvanhatban. „Az 1956-os magyar forradalom előzményei, alakulása és utóélete” című 1986. december 5-6-án Budapesten rendezett tanácskozás jegyzőkönyve.* Budapest, Századvég – 1956-os Intézet, 1992.